

EL MITE DE PALAMEDES A LA GRÈCIA ANTIGA: ASPECTES CANVIANTS D'UN INTERROGANT CULTURAL I HISTÒRIC

Josep Antoni Clua

Un dels mites més atractius de la literatura clàssica grega i que ha desvetllat, tanmateix, minses recerques per part dels filòlegs —especialment en les llengües romàniques— des de la ja inveterada tesi doctoral d'O. Jahn¹, ha estat la llegenda mítico-literària de Palamedes.

Palamedes, l'heroi èpic amb arrels possiblement prehomèriques, fill de Nàuplion i Clímene², que tenia com a germans Èax i Nausimedont, i Argos com el seu bressol, era per als grecs l'encarnació de la saviesa i de l'enginy inventiu, de l'honradesa i dels beneficis envers els homes. El consideraven alhora el cas típic de *Justizmorde*, d'assassinat d'un innocent, i fou un excel·lent i atractiu instrument per als discursos declamatoris o «epidíctics» dels sofistes. A la seva personalitat s'associaven innumbrables descobriments, els quals feien «... τὸν ἀνθρώπειον

¹ O. JAHN, *Palamedes*, Hamburg 1836. Aquesta brevíssima tesi doctoral, malgrat els seus innegables mèrits, estava amarada de descripcions formals i no fornïa pràcticament interpretacions. Era només un recull meticulós dels esments sobre Palamedes tot al llarg de la bibliografia grega i llatina.

² Segons altres versions, d'Hesíone o de Filira. Sobre la genealogia i l'etimologia de Palamedes vegeu E. WÜST, «Palamedes» *RE*, 36, 1943, 2.500-12, i APOLLADOR, *Bibl.* III, I, o bé els *Scholia in Orestem Euripidis*, Oxford 1867, v. 43. Sobre les seves arrels possiblement prehomèriques vegeu *infra*, n. 16.

βίον πόριμον ἐξ ἀπορου και κεκοσμένον ἐξ ακόσμου...», segons diu el mateix Palamedes en la seva apologia, sortida de mans de Gòrgies.

Hom creu que el seu nom tenia el seu origen en l'habilitat o la destresa de la seva mà (παλάμη)³. Certament aquesta interpretació s'esqueia molt bé al nostre inventor, car d'una banda els filòsofs presocràtics van atorgar molta importància a la mà humana per l'obra de l'home dintre de la creació, i d'altra banda, amb l'adveniment del moviment «sofistic» d'època clàssica, Palamedes va gaudir d'unes connotacions que l'aveïnaven curiosament a aquest símbol.

Les gestes de Palamedes davant de Troia van ser també tema dels tràgics, fins al punt que ens han pervingut fragments de tres tragèdies d'Èsquil, Sòfocles i Eurípides, a més d'autors menys significatius, que porten el nom de *Palamedes*. Sòfocles escriví també dues tragèdies sobre la venjança del seu pare Nàuplion. D'altra banda, Palamedes apareix ja en els *Cants Cipris* i se'l troba en les estrofes líriques d'un Píndar o d'un Estesícor. Eurípides, Diògenes Laerci i d'altres ens diuen d'ell que tingué el do de la poesia. Plató⁴ el titllava de sofista, capaç de fer creure una tesi a qualsevol i alhora la seva contrària. En època d'Aristòfanes el nom de Palamedes s'havia fet proverbial i arribà a significar home enginyós⁵.

De la infància i juvenesa del nostre heroi la tradició només ens deia un tret simptomàtic que l'aveïnava a d'altres herois de molta anomenada: la seva precoç saviesa. En efecte, també fou Palamedes ensinistrat pel centaure Quiró. Doncs bé, de bell antuvi, ens ha sobtat la pràcticament nul·la informació sobre la juvenesa i les gestes de Palamedes abans de Troia. Tot tenint en compte les teories d'Usener, de finals de segle passat, sobre les funcions particulars que representaven els herois, segons les quals es prescindia de moltes peripècies mítiques, ens hem plantejat tanmateix si Palamedes era un mite posterior als poemes homèrics o

³ Altres autors intenten relacionar el nostre heroi amb el terme grec πάλος, és a dir, amb la sort que sobrevé a cadascú, destacant així el funest destí de Palamedes. Per la vinculació amb el mar per part de la família del nostre heroi (Nàuplion, Èax, Nausimedont, la seva mare (Clímene) s'ha volgut derivar també el nom de Palamedes de ἄγος, ἄλιος, amb la lletra Π normalment anteposada.

⁴ PLATÓ, *Fedre*, 261 d.

⁵ Vegeu, per exemple, ARIST., *Granotes*, v. 1451.

si, en canvi, s'esqueia ser una peça pregonament arrelada en la tradició èpica anterior.

D'altra banda, pel que fa al seu pare Nàuplion, cal dir que els filòlegs alexandrins veieren en ell una certa incongruència o anacronisme, ja que d'una banda era considerat fill de Posidó i a més era un dels argonautes, mentre que de l'altra sobrevivia a la guerra de Troia i es venjava dels aqueus a Eubea quan aquests se'n tornaven cap a Grècia. Aquest afany per combatre els anacronismes mitològics trobà el seu portaveu principal en Apol·loni de Rodes, a qui s'atribueix un *stemma* clarificador d'aquest problema (I, pp. 133 i ss.).

Potser hagi estat Nàuplion la peça cabdal per poder escatir la introducció de Palamedes en el cicle èpic, com veurem. Un dels narradors dels *Nostoi* es veié mancat d'un personatge que destruís els grecs quan aquests tornaven victoriosos de Troia, car Posidó estava lligat a la persona del locri Àiax. Llavors se li oferí Nàuplion, l'originari i funest *daimon* marí, que tenia la seva seu a Eubea i transmetia la força dels vents que procedien de Tràcia. Així Nàuplion seria la forma primerament introduïda en la llegenda i calia, doncs, un compatriota o ésser molt pròxim a ell per qui aquest decidís venjar-se. Les característiques que havia de tenir el personatge es corresponen perfectament amb l'ésser irreal de Palamedes.

Tanmateix, Palamedes no tenia res propi d'un heroi homèric —és a dir, que on tots els herois demostren la seva grandesa mitjançant les seves accions, ell tan sols ho fa amb una mort innocent—, ni d'un ésser diví, i això no és contrari a la tradició, la qual dona ben pocs testimonis del seu culte. Les notícies sobre la seva tomba surten només en el *corpus Philostratorum*, i hom creu que aquesta informació que ens forneix Filòstrat no és del tot vertadera, sinó fruit de la imaginació literària i amb afanys propagandístics.

Basant-nos en els testimonis que parlen d'obres desaparegudes, en fragments pariracis conservats i en obres sobre el nostre tema que ens han pervingut, tractarem de desenvolupar la seva trama mítica, des de l'Èpica fins a la Segona Sofística, intentant, en la mesura del possible, d'assolir les nostres pròpies interpretacions⁶.

⁶ Un dels estudis que més dades mítiques forneix sobre la trama mítica del nostre personatge és el de M. SZARMACH, «Le mythe de Palamède avant la

Els *Cypria*, la *Palamedeia* i el «silenci d'Homèr». Interpretacions sobre el Palamedes èpic.

Les primeres notícies sobre Palamedes apareixen totes relacionades amb la guerra de Troia, i tanmateix Homèr no l'esmenta ni a la *Iliada* ni a l'*Odissea*⁷. El primer document literari antic sobre Palamedes són els *Cants Cipris*, poemes que pertanyen al cicle èpic⁸. En aquests poemes es narra una versió sobre el mite de Palamedes segons la qual el nostre heroi desemmascara Ulisses quan aquest tractava de simular follia per no haver de prendre part en l'expedició vers Troia. Afegeix el text que Palamedes prengué Telèmac, el fill d'Ulisses, per tal que, simulant malmetre'l, el seu pare deposés el seu fingiment⁹. Doncs bé, dues són les referències indirectes al nostre heroi i, les quals ens forneixen, a més, les següents notícies sobre Palamedes:

a) Palamedes va descobrir i desemmascarar la fingida follia d'Ulisses quan aquest tractava d'eludir el jurament per anar a la guerra de Troia. (Procl., I.119-121 Sev.)

b) Palamedes fou traïdorament ofegat pels seus companys d'armes, Odisseu i Diomedes, mentre pescava. (Paus., X, 31, 2=Kyp., fr. XXI, Procl., I.166)

c) L'exèrcit aqueu es trobava mancat de vitualles, però Palamedes va dur al campament les Oinotropes, les tres filles del

tragédie grecque», *Eos*, LXI, 1974, pp. 35-47, estudi que tractarem de completar i de rebatre en els punts que s'escaigui. Aquest treball s'atura en els tràgics.

⁷ Altres obres de caire diacrònic sobre el mite de Palamedes són la de J. A. FUCHS, *De varietate fabularum Troicarum quaestiones*, Colònia 1830, cap. VIII, o els diccionaris-lèxics de Roscher (1884-1937), Preller-Robert (1887-1926), i Grimal (1981).

⁸ Segons la *Crestomatia* de Procle sabem que aquesta ingent obra constava d'onze volums i que tractava els esdeveniments anteriors a l'acció de la *Iliada*.

⁹ La tradició mitogràfica posterior mostrava dues versions d'aquest episodi: la primera emplaçava l'acció en els camps d'Ulisses a Ítaca, on ell junyia un cavall i un bou al carro. A més, Palamedes posava el petit Telèmac davant del vehicle (HYG., *fab.*, 95 i SERV., ad *Aen.*, II, 81). En la segona versió l'acció es produïa al palau d'Ulisses, i Palamedes fingia occir-lo amb l'espasa després d'arrabassar-lo dels braços de la seva mare (APOL·LODOR, *Bibl. epit.* 3, 7). LICOFRÓ (*Alex.*, 815-819) ens diu que Ulisses va junyir al carro un bou i un ase. Lactanci Plàcid (*Achill.*, 93) diu, al seu torn, que Ulisses fingia follia tot semblant sal amb uns animals heterogenis, sense especificar quins eren.

sacerdot deli d'Apol·lo, que van produir màgicament vi, oli i blat de moro. (Lyc., 570=Kyp., fr. XX; Apd. Ep., III, 10)

Si analitzem lleugerament aquests fragments, de seguida ens adonem que el paper de Palamedes en els *Cypria* ens serveix en part per distingir aquests poemes dels homèrics. Ens referim concretament a la «pesca», activitat poc freqüent o no escaient a un heroi homèric, i, d'altra banda, als trets negatius que comença a assolir el personatge Ulisses, enfront del seu roï brillantíssim en els poemes homèrics.

Un altre aspecte molt interessant que ens plantegen els *Cypria* és com representaren Palamedes els possibles autors d'aquests poemes èpics, és a dir, Estasi, Hegèsies o Hegesi. Dissentim de Stanford¹⁰ quan aquest afirma, amb un cert aire escèptic, que no hi ha cap testimoni que ens digui que l'autor dels *Cypria* considerés Palamedes com un màrtir, com creien els escriptors del segle V. Certament, de testimonis directes no en tenim, però sí, en canvi, d'indirectes. Pràcticament tots els documents literaris posteriors assenyalen la mort innocent de Palamedes. D'altra banda, possiblement una part dels *Cypria* fou una *aristeia* de Palamedes, la *Palamedeia*.

Basant-se en un «testimoni» sobre l'autoritat de Mnèsees de Patras, deixeble d'Eratòstenes, alguns crítics han pensat que la part final dels *Cants Cipris* s'anomenava *Palamedeia* i començava amb la invocació a la musa Himno. En aquest «cant èpic» sobre Palamedes es tractarien tots els moments del mite de Palamedes, i desconeixem si s'esmentaven també les seves invencions¹¹. Si efectivament acceptem l'existència del cant èpic la *Palamedeia* i donem per suposada la celebritat de què gaudí el nostre mite en plena època homèrica, se'ns planteja un nou problema, vell per tal com fou tractat ja des de l'Antiguitat: *el silenci d'Homer*.

És certament incert el nombre d'esdeveniments mítics pertanyents al cicle èpic que van ser coneguts per Homer, llevat de les vegades en què el mestre de Grècia ho diu clarament. El mite de Palamedes esdevé un cas sorprenent i colpidor en aquest sentit. Com assenyalava W. Kullmann¹², Palamedes és l'únic per-

¹⁰ W. B. STANFORD, *The Ulysses Theme*. Oxford 1963, pp. 83-84.

¹¹ Nosaltres ens decantem per creure que Palamedes apareix com a «protos heures» en els lírics. Cf. *infra*, n. 19.

¹² W. KULLMANN, *Die Quellen der Ilias (Troischer Sagenkreis Hermes, Ein-*

sonatge important que és absent en les epopeies homèriques. Filòstrat, al seu torn, a la Segona Sofística feia dir a Apol·loni: «si Palamedes no anà mai a Troia, llavors Troia mai no va existir».

Abans d'esmentar el llarg reguitzell d'opinions sobre el *silenci d'Homer* envers Palamedes, diguem, però, que aquesta qüestió esdevé en part gratuïta si tenim en compte el postulat «analista», segons el qual els poemes homèrics són l'obra de diferents poetes en diferents períodes de temps. D'altra banda, i com molt bé assenyala D. L. Page¹³ a propòsit del llibre esmentat de W. Kullmann sobre la prioritat temporal del cicle èpic sobre la *Iliada*, «... si assumim un únic *Iliasdichter*, no sabem quant va heretar, i quant va inventar. Podem especular, però no podem comprovar». Amb tot, seguint un criteri «unitarista», l'opinió més generalitzada és que Homer va silenciar el mite de Palamedes, perquè el va ignorar o intencionadament. Certament Homer deixava a l'ombra aspectes del mite —aspectes que el poeta preferia per moltes raons silenciar— i no hi ha dubte que existia una certa selecció. Tanmateix, som del parer que cal donar als indicis que Homer coneixia Palamedes¹⁴ tota la importància que es mereixen, i que per tant Homer en coneixia el mite. La seva omissió a la *Iliada* es deu a la transmutació radical a la qual va sotmetre el personatge d'Ulisses.

zelschr. 14), Wiesbaden 1960, pp. 301-302. Val a dir, però, que els arguments esmentats per O. JAHN, *op. cit.*, pp. 2-3, no són genys menyspreables. Jahn addueix el fet que Pausànies, «diligentissimus antiquorum carminum epicorum», no fa esment sobre la *Palamedeia* i que a Estrabó li passà desapercebut.

¹³ *Class. Rev.*, 11 (1961), pp. 205-209. Vegeu també A. SEVERYNS, *L'Ant. Class.*, 30, 1961, pp. 541-54.

¹⁴ Des de l'Antiguitat fins als nostres dies s'han anat succeint abundants teories sobre l'aparició del mite de Palamedes en l'*epos*. Malgrat les seves respectives variants, podem esquematitzar tot aquest llarg reguitzell d'opinions en dos grans blocs bàsics:

I. *Palamedes apareix per primera vegada en els cants cipris, abans de la Iliada i l'Odissea. Homer va silenciar el mite de Palamedes.* Aquesta sembla ser l'opinió menys generalitzada, o sia la que defensa la prioritat temporal del cicle sobre la *Iliada*. Vegeu, per exemple, l'obra de Kullmann suara esmentada.

1) Perquè ho va ignorar, ja que l'assassinat d'un company d'armes era una noció estranya a la moral èpica, i de la qual no trobem exemples en els cants homèrics. Vegeu W. B. STANFORD, *The Ulysses Theme*. Oxford 1954, p. 257, n. 2.

2) Cal no pensar en uns poemes homèrics enciclopèdics, sinó en unes obres literàries que per la seva naturalesa feren una selecció dels esdeveniments. Per tant, no hi hagué un silenci exprés per part d'Homer. Cf. M. SZARMACH, «Le mythe de Palamède avant la tragédie grecque», *Eos*. LXII, 1974, p. 38.

D'altra banda, la major part de les interpretacions sobre el Palamedes èpic veuen en ell la personificació d'un poble no-grec amb relacions amb Grècia, i per tant fan del nostre heroi un foraster mític, un «bàrbar» pervingut d'altres contrades llunyanes a la península balcànica —Àsia Menor, Fenícia o Creta, etc. Esdevé, doncs, Palamedes una peça no escaient —segons alguns «personatge mític posterior», segons d'altres «genuïna peça de la tradició antiga»—, amb tots els trets propis d'un «heroi culturalitzador» i pocs d'un guerrer.

3) El silenci d'Homer és intencionat. El personatge Palamedes no hauria permès a Homer la glorificació d'Ulisses. Vegeu CH. VELLAY, «La Palamedie», *Bull. de l'Assoc. G. Budé*, núm. 22, 1956, p. 55 i ss. Aquesta opinió segueix el relat de Filòstrat en el seu *Heroicós*.

3.1) La desavinença entre Ulisses i Aquil·les (*Od.*, VIII, p. 75 i ss.) té a veure amb la mort de Palamedes. Aquil·les tenia com a amic Palamedes, com ens explica molt bé Filòstrat en el seu *Heroicós*. Ulisses, al seu torn, era el més gran enemic de Palamedes. Cf. J.A. DAVISON, *Rez. von der MÜHLL*, «Kritisches Hypomnema zur Ilias», *NGA*, 1954, p. 44, a *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, CCVIII, 1954.

3.2) Homer coneixia Palamedes i el seu assassinat. En tenim uns indicis:

a) És simptomàtica l'absència en el «Catàleg de les Naus» de la ciutat de Nàuplia, en la regió de Diomedes.

b) En el cant II sembla conegut el paper de Palamedes en busca de les Oinotropes.

c) L'amistat entre Ulisses i Diomedes pot ésser deguda a una unió en l'assassinat de Palamedes.

d) Ja que el contingut dels «Nostoi» sembla ser pressuposat en alguns punts de la *Iliada*, és possible la suposició que la ira de Nàuplion, el pare de Palamedes, fos coneguda per Homer. Vegeu W. KULLMANN, *op. cit.*, pp. 301-302, i J.A. FUCHS, *op. cit.*, pp. 64-65, que apunta ja algun indici de la coneixença de Palamedes per part d'Homer.

3.3) El fet que Agamèmnon recordi Amfimedó conjuntament amb Menelau havia persuadit Ulisses per tal que prenguéssin part en l'expedició contra Troia (*Od.*, XXIV, p. 115 i ss.) pressuposant que Homer coneixia la història de Palamedes. Vegeu A.C. PEARSON, *The Fragments of Sophocles*, II, Cambridge 1917, p. 115. Abans ja havia estat suggerit per J.O. SCHMIDT, *Ulix Posthomicus*, Berlín 1885, en el seu capítol sobre els *Cants cipris*.

3.4) Palamedes fou un poeta èpic i per tant Homer el silencià intencionadament per enveja, vegeu La SUDA, *s.v. Palamedes*.

II. *Palamedes, creació dels poetes cíclics posteriors a Homer*. Opinió defensada, per exemple, per A. LESKY, *Historia de la literatura grega*, Madrid 1976 (Bern, 1963, trad. cast.), tot i que no fa referència a Palamedes en concret. Alguns autors moderns (cf. A. LANG, o bé E. HOWALD, *infra*) segueixen les opinions dels antics, com Estrabó, VIII, 368 D, o Ciceró, *De off.* II, 97, que creien que els tràgics grecs havien creat els personatges de Nàuplion i dels seus fills, a partir del nom de la ciutat de Nàuplia. Si no fos així Homer no hauria deixat de parlar d'ells.

Una bona part dels crítics ressalta també la relació de Palamedes amb Nàuplia, una de les seves ciutats d'origen i topònim manllevat del seu pare Nàuplion. Uns assenyalen la contraposició entre Nàuplia, pertanyent a l'àmbit jònico-àtic, i la resta de les ciutats aquees. Uns altres la contraposen a Fenícia. Alguns volen veure en Palamedes, habitant de Nàuplia, la representació de la civilització minoico-micènica quant a transmissor de l'art de l'escriptura enfront a d'altres cabdills grecs, ignorants d'aquest art i també pertanyents a l'àmbit aqueu.

Un altre tret comú a quasi totes les interpretacions sobre el Palamedes èpic és que la seva relació amb el seu pare Nàuplion, *daimon* marí, té quelcom d'extraordinari. Uns pensen que el personatge Nàuplion va ser incorporat a Palamedes; d'altres que això es produí a la inversa. Ningú, tanmateix, ha destacat el seu caràcter originàriament «titànic» o «daimònic» i el posterior tractament com a «personatge de la llegenda èpica»¹⁵, però conservant trets de la seva antiga condició —recordem sinó les qualitats prometeiques que encara conserva Palamedes davant l'host aquea, o la relació entre Eubea i Nàuplia, com a lloc des d'on míticament Nàuplion feia bufar els vents vers Tràcia¹⁶.

¹⁵ Sí que s'ha assenyalat, en canvi, el tret «daimònic» o «titànic» d'ambdós personatges per separat, (cf. *infra* E. HOWALD, o bé M. DELCOURT).

¹⁶ Donem una explicació succinta i diacrònica de les principals teories i interpretacions sobre el «Palamedes» èpic:

E. CURTIUS, «Phönizier in Argos», *Rhein. Mus.*, VII, 1850, p. 455 i ss.: Palamedes, personificació de la cultura que els grecs reberen dels fenicis. Els invents atribuïts a ell —els fars, les mesures, la balança, les lletres— en són testimoni. Per això no té cap parentiu amb els herois d'Argos, i rep tot l'odi i el menyspreu amb què els grecs acolliren els estrangers.

A. LANG, «The story of Palamedes», *The world of Homer*, Londres 1910, pp. 188-96: Palamedes, heroi culturalitzador posthomèric introduït en l'èpica troiana, concretament en els *Cants cipris*, per influències antiaquees. Palamedes era un habitant de Nàuplia, a la costa, ciutat en relació amb Atenes per l'Anfictínia de Calàurea, i per tant personatge favorit per als poetes jònico-àtics.

E. HOWALD, «Palamedes», *Geistige Arbeit*, núm. 6, Zuric 1939, p. 7: Palamedes, ésser irreal, que només és comprensible en relació amb el seu pare Naupli deïficat mariner. Palamedes és un afegit mític posterior per donar coherència a les accions de Naupli; per tant, li manquen la carn i la sang d'un heroi grec, perquè es tracta d'un personatge inventat.

E.D. PHILIPS, «A suggestion about Palamedes», *American Journal of Philology*, núm. 78, Baltimore, 1957, pp. 267-78, basant-se en R. GRAVES, *Greek Myths (Los Mitos griegos)*. Buenos Aires 1967, 162, 6), i en part en J. BERARD, «Écriture pre-alphabétique et alphabet en Italie et dans les pays égeens», *Minos*.

A la llum d'aquests trets esmentats de Palamedes, no ens ha de sobtar en part el silenci d'Homer, puix que aquest no coneix res d'aquests tals «herois culturalitzadors» en el camp aqueu, on ells estan fora del seu lloc. Sí que és, en canvi, versemblant que el poeta o poetes jònics autors dels *Cypria* fessin morir Palamedes just abans del començament de la *Iliada*, conscients efectivament que dintre d'aquesta èpica no podien encaixar-lo¹⁷.

Davant, doncs, d'aquest garbuix d'opinions i teories, seria endebades d'intentar afegir una altra nova interpretació que menyspreés les suara esmentades. És per això que els nostres suggeriments estan pregonament recolzats sobre anteriors interpretacions: Palamedes, originari *daimon* o «tità», esdevingut «heroi culturalitzador» i inserit en el cicle èpic com a personificació o transmissió de certes cultures que van influir sobre Grècia (Fenícia, Jònia, la cultura minoico-micènica, etc.); que fou conegut per Homer i que aquest el silencià; personatge que apareix primerament documentat en els *Cants Cipris* sense tots els atributs inventius, que sí, en canvi, posseirà en els lírics, fou al nostre entendre un heroi mític malament «assutus in fabulas Troicas», estretament vinculat amb Nàuplion i la ciutat de Nàuplia, personificació alhora de la rebutjada influència fenícia sobre Grècia i dels dominis jònico-àtics en el Peloponès. Palamedes és, doncs, més aviat «genuïna peça de la tradició antiga» que «un personatge mític posterior¹⁸».

Salamanca 1953, pp. 65-83: Palamedes, és el representant davant de Troia, per les seves invencions, dels aconseguiments de la tradició minoica, heretada després pels micènics. La llegenda canvià Palamedes de simple transmissor de l'art de l'escriptura en inventor. Es guanyà l'odi dels cabdills grecs (micènics) perquè saber escriure era mal vist per ells.

M. DELCOURT, «The Last Giants», *History of Religions*, IV, 2, Chicago 1965, pp. 209-42, seguint en part els estudis d'U. V. WILAMOWITZ, *Aischylos Interpretationem*, Berlín 1914, p. 146, i C. PRELLER-ROBERT, *Griechische Heldensage*, II, 1127, 1921: Palamedes, tità fet heroi èpic. Els seus invents són nefasts per aquesta mateixa condició seva. Palamedes, Filoctet i Àiax foren reconeguts com antics *daimones*, però en ésser inserits en l'*epos* van perdre llurs característiques i es carregaren amb vàlues psicològiques. Només Palamedes conserva trets prometeics.

¹⁷ Sobre la distinció entre poetes jònics creadors dels *Cypria* i Homer, ens hem basat en A. LANG, *op. cit.*, pp. 188-96.

¹⁸ Un estudi excel·lent sobre els *Cypria* i d'altres poemes èpics grecs arcaics és el d'A. BERNABÉ, «Fragmentos de épica griega arcaica», *BCG*, Madrid 1979. Vegeu sobretot pp. 93-138.

Palamedes segons els lírics grecs arcaics

Amb el desenvolupament del sentit de personalitat i l'individualisme encarnat en els poetes lírics —recordem la ponderació que fan Arquíloc (fr. 77 D), Alcman (fr. 92 D) o Soló (fr. 5 D) de llurs respectives obres— es veu la necessitat d'atribuir els diversos *heurēmata* a diferents personatges, especialment pel que fa a l'àmbit musical. No és, doncs, estrany que Palamedes aparegui amb l'epítet de «heurētès» en boca d'un líric com Estesícor o Píndar, però tanmateix en un altre camp, el de l'abecedari, estretament relacionat amb la música, com per exemple quan es diu que el poeta Simònides de Ceos afegí dues vocals a les cinc que tenia la lira sagrada d'Apol·lo.

D'altra banda, hi ha factor que segons A. Kleingünther¹⁹ va engendrar aquest delit per atribuir invencions: la revolució econòmica dels segles VII i VI aC i els nombrosos invents que veieren la llum durant aquesta època: els sistemes de mesures i pesos, l'encunyament de moneda, la trirrem, etc. Tots aquests invents pertanyien a una tradició local, i per augmentar l'anomenada de la ciutat pàtria els ciutadans posaven en relleu el que es devia a ella. En el marc d'aquest patriotisme va néixer la múltiple divergència en l'atribució d'idèntics *heurēmata*.

Però potser el motiu cabdal que dona raó de la nova concepció del nostre «heroi» per part dels lírics calgui trobar-lo en relació amb el menyspreu d'Ulisses pel seu caràcter dolós, brut, enemic del dret i de la llei, i com a conseqüència en el realç dels personatges mitològics que no jugaven cap rol decisiu en Homer o en els poemes cíclics, com és el cas de Palamedes.

Segons el *testimonium* de l'escoliasta de la gramàtica de Dionís de Tràcia, Palamedes era presentat com un inventor per Estesícor (Στησίχορος δε ἐν δευτέρῳ Ὁρασεΐας των Παλαμίδην φησιν

¹⁹ A. KLEINGÜNTHER, «Πρώτος εὐρητής. Untersuchungen zur Geschichte einer Fragestellung», *Phil. Suppl. B*, 26, 1, Berlín 1933, pp. 24-25. D'altra banda, malgrat que aquest autor (*ibid.*, p. 78) sigui de l'opinió que és en els *Cants cipris* on convé cercar la font de certs trets del caràcter de Palamedes —com les seves invencions—, posats després en relleu pels tràgics, som del parer que és en els lírics on apareix primerament caracteritzat com a inventor i heroi culturalitzador. En això ens decantem a favor de l'argument esbossat per M. SZARMACH, art. cit., p. 43.

εὐσηκέναι (scil. τα στοιχεία), i s'ha suposat que el mite de Palamedes estava relacionat amb una de les dues obres del nostre líric²⁰.

Tanmateix, és evident que Palamedes no apareixia en aquest primer apogeu de la lírica com ho féu a partir de Píndar, on el nostre heroi porta els epítets de «σοφός κυριώτερος» enfront d'Ulisses. D'altra banda, com ha assenyalat molt encertadament W. B. Stanford, «Odysseus was not neglected after the decline of the epic style²¹». Lírics com Alcman, Arquíloc, Soló o Teognis van considerar encara en llurs obres els trets positius d'Odisseu. Tot amb tot, quan parlem, doncs, de Palamedes en els lírics, no hem de deslligar-lo mai del desenvolupament del mite d'Odisseu²². D'altra banda, els testimonis indirectes d'Estesícor i Píndar sobre Palamedes ens serveixen d'exemple il·lustratiu de la modificació de determinades llegendes per part dels poetes aristocràtics de mentalitat dèlfica-apol·línia, com és el cas de Píndar i d'Estesícor²³.

El mite de Palamedes en l'Oratòria i la Filosofia

El nostre mite sofreix algunes modificacions quan, amb l'apogeu de la sofística, va ésser tema preferit d'exercitació retòrica per a Gòrgies, Alcídaman i d'altres sofistes i filòsofs. Els motius d'aquesta predilecció són aparentment molt clars: defensar amb

²⁰ Vegeu F. JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens*, París 1966, p. 360, que gosa dir que Palamedes era esmentat en els *Nostoi*, l'*Aegimios* i a l'*Orestea* d'Estesícor, i que tanmateix «rien ne permet de dire si ce motif figurait dans l'une ou l'autres de ces oeuvres».

²¹ W. B. STANFORD, «Growing Hostility», *op. cit.*, p. 90-100.

²² El cas de Píndar vessa llum sobre aquesta evolució de què parlem. Efectivament, del *testimonium* d'Aristides (II, 339) que diu «ὄντα μὲν αὐτὸν (scil. Πυλακίδη) κυριώτερον τοῦ Ὀδυσσεύως εἰς σοφίας λόγον ὡς ἔφη Πίνδαρος» es desprèn l'odi i ja no sols l'enveja d'Ulisses envers Palamedes. Píndar detestava Odisseu i admirava la figura d'Àiax. L'heroi favorit d'Homer va esdevenir el més avorrit per a Píndar. Les causes d'això semblen, a part les suara esmentades, el fet que Píndar pertanyés a la raça eòlica, i per tant admirava l'estil dòric auster i també que a la cort de Hieró de Siracusa va ensopegar amb maliciosos poetes rivals que tenien molt en comú amb Ulisses.

²³ En això seguim les teories esbossades per J. DEFRADAS, *Les thèmes de la propagande delphique*, París 1954.

èxit uns «processos» difícils era una tasca que atreia molt els oradors. A més, un tema de tal mena oferia matèria abundant per poder elaborar subtils declamacions.

Conservem del sofista Gòrgies dos discursos epidíctics, l'*Elogi d'Helena* i la *Defensa de Palamedes*²⁴, que ens informen molt bé de la retòrica i dels trets sofístics d'aquest filòsof, i que concretament en el cas del Palamedes resulta ser, segons Reiske, «un catecisme de la dialèctica i la retòrica gregues²⁵».

Palamedes apareixia en aquest discurs defensant-se d'unes falses acusacions de traïció que li fa Ulisses davant l'exèrcit aqueu. Els arguments que addueix Palamedes en contra podrien haver servit perfectament per acusar un culpable²⁶: «No podia jo traïr la meva pàtria, ni ho hauria volgut si m'hagués estat possible».

Arribats a aquest punt cal que ens preguntem, d'una banda, si obeeix la caracterització mítica del Palamedes gorgià al concepte general d'«heroi èpic-inventor» amb totes les seves connotacions, i també si respon l'elecció d'aquest mite per part de Gòrgies a la seva funció com a «παύγιον», o si més aviat tenia per a ell i per als cercles filosòfics atenesos de la segona meitat del segle V unes altres connotacions.

Quant a la caracterització del nostre heroi val a dir que només són al·ludits en la *Defensa de Palamedes* gorgiana els elements del mite que fan referència al judici, i que la resta dels detalls o peripècies mítiques s'han omès. De fet, només deduïm del discurs

²⁴ Una de les qüestions més espinoses és la classificació d'aquest discurs dintre del gènere «epidíctic» o del «dikanicón», segons la tipologia establerta per ARISTÒTIL (*Rhet.*, 1358 b). La majoria dels intèrprets de la *Defensa de Palamedes* han considerat aquest discurs d'aparat, amb afany només retòric, un «παύγιον», semblant a l'*Elogi d'Helena*. Ha estat tanmateix J.A. COULTER, «The relation of the Apology of Socrates to Gorgias' Defense of Palamedes and Plat's Critique of Gorgianic Rhetoric», *Harvard Studies in Cl. Ph.*, núm. 68, Cambridge 1964, p. 274 i ss., un dels primers d'assenyalar la solució a aquesta designació del *Palamedes* gorgià com a obra «epidíctica». Malgrat que aparentment aquest discurs, pel que fa a la seva forma, sembli un discurs jurídic, quan hom analitza la seva combinació formal descobreix l'absència, en la seqüència normal «proimion»-«(prothesis)»-«diegesis»-«pistis»-«epilogos», de la «diegesis».

²⁵ REISKE, *Or. Gr.*, VIII, praf.: «meretur hoc opusculum (...) ut in archetypis eloquentiae graecae forensis habeatur», citat per F. BLASS, *Die Attische Beredsamkeit*, I, Leipzig 1892, p. 81.

²⁶ Per aquesta apreciació ens basem en H. GOMPERZ, *Sophistik und Rhetorik*. Leipzig & Berlín 1912, p. 23.

que Ulisses ha acusat Palamedes de traïdor i que, segons Palamedes, l'heroi d'Ítaca no va oferir cap prova. D'altra banda, no hi ha cap referència a la carta que Ulisses va posar en la tenda de Palamedes per traïr-lo, i com a conseqüència d'això Palamedes ha de fer suposicions sobre la conducta d'Ulisses.

En canvi, el que és més difícil d'esbrinar és la segona qüestió. Les intencions de Gòrgies amb aquest discurs no eren només el passatemp i el «παύσιον». El seu objectiu era també la «persuasíó», el reconèixer la força persuasiva de l'emoció com a fruit d'una retòrica que en certa mesura s'assemblés a la poesia. L'orador havia d'ésser un poeta, «a leader of souls, a *psychagogos*»²⁷. Tanmateix, dubtem que interessés més a Gòrgies el reeiximent del problema plantejat i les tècniques del discurs, que el tema tractat o la veritat filosòfica, contràriament al que s'ha dit²⁸.

Doncs bé, a part dels motius suara esmentats, Gòrgies, al nostre entendre, va escollir el tema de Palamedes perquè coneixia molt bé les nombroses connotacions amb la sofística i la «idea de progrés» de què ja gaudia en els Tràgics, concretament a Eurípides²⁹. Palamedes era l'arquetip del filòsof deshonrat arran de les persecucions dels intel·lectuals a començaments de la guerra del Peloponès.

Una altra raó de l'elecció de Gòrgies del nostre mite cal cercarla en la imitació posterior de la defensa gorgiana per part de Xenofont i Plató. Doncs bé, fins que veié la llum l'article de J. A. Coulter abans esmentat, la *communis opinio*³⁰ era que la figura

²⁷ G. KENNEDY, *The art of Persuasion in Greece*, Princenton Univ. Press, Nova Jersey 1963 (6.ª ed. 1974), p. 64.

²⁸ Vegeu, per exemple, H. GOMPERZ, *op. cit.*, p. 26.

²⁹ Partim de la suposició comunament acceptada que cronològicament la *Defensa de Palamedes* de Gòrgies és posterior al *Palamedes* euripidi. El *Palamedes* tràgic és datat abans del 411 aC per E. MAAS (*Herme* XXII, 1887, p. 579). F. BLASS, *op. cit.*, I, 77, 3 confirma la nostra opinió. Vegeu la nostra recensió a *Faevntia* 6/2, 1985, del llibre de R. SCODEL, *The Trojan Trilogy of Euripides*, Göttingen 1980, sobre aquesta qüestió.

³⁰ Cronològicament esmentades, aquestes obres són les següents: H. GOMPERZ, *op. cit.*, pp. 9-11; J. MORR, «Die Entstehung der Platonischen Apologie», *Schriften der Deutschen Wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg*, Heft 5, 1929, pp. 29-34; K. FREEMAN, *The Pre-Socratic Philosophers*³, Oxford 1953, p. 363; A.H. CHROUST *Socrates. Man and Myth*, Londres 1957, pp. 216-18 i *passim*; G. CALOGERO, «Gorgias and the Socratic Principle Nemo sua Sponte peccat», *JHS*, 77, 1957, pp. 12-17; J. A. COUTER, art. cit., pp. 269-303.

mítica de Palamedes fou molt considerada dintre dels cercles socràtics. Coulter, tanmateix, sense menysprear les influències del mite palamèdic en Xenofont, ha destacat que Sòcrates apareix en l'Apologia de Plató com l'antípoda de Palamedes. Per arribar a aquesta tesi s'ha basat en un passatge de l'Apologia platònica, el 41 a-c, on Sòcrates diu que desitjaria trobar-se a l'«altre món» amb Àiax i Palamedes, car és un «company savi». Tanmateix Sòcrates diu també que «conversar amb herois com Palamedes serà un meravellós passatemps». Ara bé, els termes «διατριβή» o «διατριβείν» eren les designacions característiques de Sòcrates per rebatre els «pretendents a la saviesa». Sòcrates, doncs, el que de fet declarava era que a l'«altre món» continuaria examinant qui és savi i qui no ho és³¹.

Al marge de la conclusió de J. A. Coulter, segons la qual «the behaviour of Socrates in the Apology would be an illustration of the rhetorical counter-position implied by Socrates' criticism in the "Gorgias"»³², cal que ens plantejem el nostre mite amb un cert eclecticisme pel que fa a la seva influència i consideració en els cercles socràtics, i àdhuc assenyalar la possibilitat que Palamedes fos interpretat com a personificació de la «falsa saviesa», de la sofística. Segons això, Gòrgies escollí el tema de Palamedes amb finalitats diferents a les de Plató o Xenofont.

El mite de Palamedes va ser, uns anys després, tema d'un altre discurs, el «Ὀδυσσεὺς κατὰ Παλαμίδου προσοδίας», que tradicionalment s'havia atribuït al sofista Alcídamant, deixeble de Gòrgies, però que la majoria dels crítics, d'un temps ençà, han considerat un producte genuí del segle IV aC. En aquest discurs Ulisses s'adreça als jutges presentant-los la prova de la culpabilitat de Palamedes: una sageta al taló que procedeix del campament troià, on una missiva hi estava adossada d'amagat. Aquesta missiva era destinada a Palamedes de part de Príam, qui li ofería la seva filla Cassandra com a esposa si traïa els grecs. A tota l'acusació li manca fonament i les sospites resulten ser absurdes. És, doncs, l'únic document literari important que tracta funestament a Palamedes. Aquests mateixos motius van fer pen-

³¹ D'altra banda, a la llum de les nombroses contradiccions que segons J.A. Coulter existeixen entre l'Apologia de Sòcrates platònica i el Palamedes de Gòrgies, aquesta interpretació és molt versemblant.

³² J.A. COULTER, art. cit., p. 298.

sar a F. Blass³³ que el seu autor tenia la intenció de donar l'exemple d'un sicofanta.

Però quina relació té aquest discurs amb la *Defensa de Palamedes* de Gòrgies? Hom pot afirmar de manera quasi taxativa que en el discurs del ps-Alcidamant no hi ha cap referència a l'obra del sofista de Leontini, malgrat que l'un sembli una rèplica de l'altre. Kleingünther esdevé en aquest sentit contundent quan assenyala que la comparació d'ambdues taules de «heuremata» mostra com Alcidamant no contesta al *Palamedes* de Gòrgies, i és de suposar llavors que ho fes a una altra apologia³⁴.

Finalment cal preguntar-se si aquest discurs contra Palamedes, i aparentment a favor d'Ulisses, no reflecteix un cert caire irònic per part del seu autor en el sentit que tots els arguments, com hem vist, semblen grollers i poc convincents. Es tractaria, doncs, d'una apologia sorneguera, d'un altre elogi o lloança de Palamedes? Al marge d'aquesta versemblant possibilitat, a hores d'ara irresoluble, hem vist en aquest discurs una altra fita important en el tractament del nostre mite, una fita amarada de «sofística», al nostre entendre apologètica també de Palamedes com a personificació de la Sofística.

La interpretació al·legòrica de Palamedes com un sofista, heroi culturalitzador i representant de la idea de progrés, era contrària a la concepció cínica. Concretament Antístenes, considerat un dels primers cínic, menyspreava la figura de «σοφός» que representava Palamedes, així com els seus descobriments científics. D'altra banda, Antístenes admirava Odisseu per la seva «sagacitat» i «astúcia». Era l'heroi més popular entre els herois homèrics. Per a ell i els seus seguidors tota aventura de l'heroi d'Ítaca era una al·legoria³⁵. Els herois cínic per antonomàsia eren Hèracles i Círos. Tanmateix, l'actitud favorable d'Antístenes envers Odisseu depèn de les característiques que aveïnen l'heroi amb els cínic. Odisseu i Hèracles eren el paradigma d'homes individuals, servi-

³³ F. BLASS, *op. cit.*, II, p. 361.

³⁴ A. KLEINGÜNTHER, *op. cit.*, p. 80.

³⁵ Sobre la relació Antístenes-mite de Palamedes basem part de la nostra informació en els estudis de T. MANTERO, *Ricerche sull'Heroikos di Filostrato*, Istit. di Filol. classica e medioev. Univ. de Gènova, 1966; A.H. CHROUST, *op. cit.*, pp. 148 i ss. i 219 i ss., i G. K. GALINSKY, *The Herakles Theme*, Oxford 1972. D'altra banda, coneixem les opinions d'Antístenes sobre Odisseu arran dels seus discursos l'*Aíax* i l'*Odisseu*.

cials, naturals, d'homes capaços d'afrontar perills en servei de la humanitat, etc. És, doncs, evident que els enemics d'Hèracles i Odisseu, com assenyala F. Dümmler³⁶, apareguin com a «sofistai» en el sentit negatiu del terme, com a mestres de la fal·làcia o com a homes corromputs pels sofistes.

I justament per conèixer l'aversion d'Antístenes envers Palamedes tenim el testimoni de Dió Crisòstom (*Oratio*, 13.21), una obra que el mateix Dümmler ha mostrat dependent dels escrits d'Antístenes, oposats a la «nova paideia» introduïda per Palamedes. Dió Crisòstom insisteix, sota la influència directa d'Antístenes, en el fet que la «saviesa» de Palamedes el va dur al fracàs. A més, una prova fefaent que Palamedes apareixia en els discursos d'Antístenes és que Plató (*Rep.*, VII, 522 c) es burla d'Agamèmnon perquè apareix en els tràgics ridículament caracteritzat, sense saber comptar, contràriament a l'inventor dels nombres, l'heroi Palamedes, i, segons Dümmler,³⁷ com a revenja del funest tractament de Palamedes per part d'Antístenes.

Arribats a aquest punt cal que ens preguntem com concebia Plató el mite de Palamedes. D'una banda, com hem vist en parlar de Gòrgies, era l'objecte de les seves crítiques. El considerava l'encarnació dels sofistes, contraris a l'esperit veritablement filòsofic. D'altra banda, esmenta Palamedes entre una llista d'inventors mítics (*Lleis*, 677 d). En la resta del *corpus Platonium* són escasses les al·lusions a Palamedes a part les ja esmentades.

Doncs bé, aquesta al·lusió a Palamedes inventor troba, al nostre entendre, dues possibles explicacions: les connotacions que ja posseïa plenament Palamedes amb la «idea de progrés» i la relació d'un dels seus principals invents, l'alfabet, amb el pas de la «Civilització oral» a la «Civilització de l'escriptura» a Grècia. Conscients del risc que suposa parlar d'unes qüestions tan debatudes i «vexades», gosem tanmateix oferir un *modus interpretandi* sobre la relació Plató-Palamedes. D'una banda, la ideologia de Plató sobre el progrés de l'home difereix considerablement de la dels filòsofs-sofistes anteriors i dels presocràtics. A més, té dues etapes³⁸:

³⁶ F. DÜMMLER, «Zum Herakles des Antisthenes», *Phil.*, 50, 1891, p. 25.

³⁷ F. DÜMMLER, *ibid.*, p. 296. L'element cínic apareixia també en el *Palamedes* d'Eurípides (fr. 580), on hi havia una al·lusió cínica sobre l'enriquiment econòmic dels «sofoi», possiblement posada en llavis d'Ulisses.

³⁸ Basem aquesta classificació en l'obra de R. MONDOLFO, *La comprensión del*

1. En el *Timeu* (22 c) i el *Críties* (109 D) es diu que la creació col·lectiva de la cultura és periòdicament interrompuda i anorreada per les grans catàstrofes còsmiques. Aquesta idea de destrucció apareix també en el mite del *Polític* (pp. 269 i ss.) El veritable esperó del progrés humà va ésser la «necessitat», i d'aquesta es van aprofitar els inventors. Per això el que la tradició va anomenar, doncs, dels déus l'obtingueren mitjançant l'ensenyament i l'exercici. A més, en el mite del *Polític* els inventors duen noms de déus —Prometeu, Hefest, Atena.

2. En les *Lleis* (677 D) reapareixen els inventors, però *són ja tots humans*. Reneixen contínuament les arts com a quelcom sempre nou perquè els homes semblen ignorar que ja van existir moltes generacions abans. Les nostres arts no tenen més de dos mil anys d'existència, des que van ser descobertes unes per Dèdal, altres per Orfeu, altres per Palamedes, etc. La creació de la cultura esdevé, doncs, obra dels homes, i hi ha uns factors que serveixen d'esperó.

Com hem vist, no és sols l'enginy d'uns determinats «inventors» el que va produir el progrés de l'home, sinó també les seves necessitats. Els inventors, com Dèdal o Palamedes, vindrien a ser els que coronessin els mèrits dels homes. Es tracta, doncs, d'una visió global o universal del progrés. Ara bé, Plató no opinava que totes les *technai*, els fruits del progrés, fossin degudes a una única personalitat, com Palamedes, contràriament a d'altres sofistes i pensadors de finals del segle V, i que segons aquesta concepció hagués suposat la destrucció del concepte bell i correcte d'un desenvolupament cultural progressiu i gradual³⁹. D'altra banda, Plató, en la seva *República*, ens dona un dels testimonis més eloqüents de la transformació que s'estava operant a Grècia amb el pas de la «Civilització oral» a la «Civilització de l'escriptura». Plató exhorta a combatre la poesia, referint-se específicament a l'*epos* com a perillós obstacle mental per al progrés intel·lectual. Tanmateix, Plató no rebutjava la «poesia» tal com podia ésser llegida en un llibre. Era més aviat «l'atto di

sujeto humano en la cultura antigua, Buenos Aires 1968, pp. 509-607, tot i que l'autor no fa palesa aquesta classificació, sinó que simplement sembla insinuar-la.

³⁹ Aquest concepte, segons W. NESTLE, *Vom Mythos zum Logo*, Stuttgart 1975, pp. 330-31, va ésser primerament pronunciat per Xenòfanes i reprès per Protàgores i d'altres.

aprendimento mnemonico (...) e la condizione di mimesi», com ha assenyalat E. A. Havelock⁴⁰. Tot era «doxa» o «opinió» el que no era experiència abstracta i filosòfica, segons Plató. Certament necessitava quelcom constant i atemporal per a la seva doctrina filosòfica, i això no li ho fornía l'*epos*, car la psicologia de l'execució poètica suposava l'aprenentatge mnemònic i no donava possibilitat de poder pensar o d'ésser crític. Per tot això Plató mirava amb bons ulls el pas gradual de l'analfabetisme a l'alfabetisme complet, si bé això s'acomplí quasi definitivament a començaments de l'època hel·lenística. Palamedes, inventor de l'alfabet i personificació de la idea de progrés, que va córrer de boca en boca de tots els filòsofs i artistes del segle V, era la representació mítica de la transformació a la qual assistia en Plató i d'altres filòsofs. Molts d'ells trobaren en aquest mite un instrument adient per a afegir-li unes connotacions que no tenia fins aleshores.

Palamedes, tema tràgic

Sabem que a més del *Palamedes* d'Eurípides, d'altres tràgics com Èsquil, Sòfocles i el jove Astidamant van escriure obres intitolades *Palamedes*, que Sòfocles va escriure dues obres més, el *Nauplios Katapleōn* i el *Nauplios Pircaeus*, mentre que Astidamant, Licofró i Filòcles van escriure cadascú un *Nauplios*. Totes aquestes peces feien referència a Palamedes.

L'argument dels *Palamedes* va esdevenir més artificios i transformat en molts punts en comparació amb la senzillesa del tractament èpic d'aquest mite⁴¹. D'altra banda, era el mateix aproximadament en els tres tràgics. El tema exigia una escena d'*agōn* amb acusació i defensa, motiu aquest que apareix per primera vegada en els tràgics.

Sobre la qüestió de l'atribució dels arguments s'han anat succeint diferents teories des de fa un segle. El problema és a quin dels tràgics cal atribuir un seguit de versions sobre el mite de

⁴⁰ E. A. HAVELock, *Cultura orale e civiltà della scrittura*. Ed. Laterza, 1973 (*Preface to Plato*, Cambridge-Massachusetts 1963), cap. XII.

⁴¹ J. DUCHÉMIN, *L'Agōn dans la tragédie grecque*, París 1968, afirma que «peut-être l'affabulation était elle la même chez les trois. Le sujet même exigeait très certainement une scène de jugement régulier, avec accusation et défense», i tanmateix altres estudiosos opinen que no hi era a Èsquil aquest judici.

Palamedes normalment basades en els tràgics⁴². D'altra banda, si el rol del «Palamedes èpic» va ser molt important des de bon començament, pel que es desprèn de la seva aparició a les arts plàstiques, en canvi, són escassos els testimonis de la representació del «Palamedes tràgic» en qualsevol de les arts figuratives. Només cal consultar les obres ja clàssiques de L. Séchan o de Lane⁴³ per adonar-se de la pràcticament absoluta manca de material⁴⁴.

El *Palamedes* d'Èsquil ens el podem imaginar només en comparació amb el *Prometeu encadenat* del mateix autor⁴⁵. L'escoliaista ad Aesch. Prom. 457 ens forneix una notícia segons la qual les invencions allí esmentades apareixen també en el *Palamedes* d'Èsquil. Així doncs, els versos que J. Estobeu posava en relació

⁴² Recordem aquestes versions: I. Epítome del ps. Apol·lodor, III; II.a. Higi, CV; II.b. Servi, ad Aen. II, 81; III. Schol. ad Eur. Orestes, 432; IV. L'*Odisseu...* del ps.- Alcídant. Doncs bé, amb l'ajut d'aquestes versions, de l'anàlisi lingüística —no molt aprofitada, segons F. STOESSL, «Die Palamedes-Tragoedien der drei grossen Tragiker und das Problem des Hypothesis», *Wiener Studien*, LXXIX, 1966, p. 101— i amb els fragments conservats; C. ROBERT, *Griechische Heldensage*, 1921, p. 1133, va opinar que el *Palamedes* d'Èsquil era la versió més senzilla, la de Sòfocles la més complexa i la d'Eurípides la més profusa en detalls. Robert fou seguit en l'essencial per F. JOUAN, *op. cit.*, p. 345. Altres temptatives han estat les ja esmentades d'A. Pertusi i recentment la de R. SCODEL, *The Trojan Trilogy o Euripides*, Göttingen 1980, qui creu que la versió d'Higi és l'argument del *Palamedes* euripídic, tot i que NAUCK (*Tr. Gr. Frg.*, p. 541) ja ho havia suposat amb anterioritat.

⁴³ L. SÉCHAN, *Études sur la tragédie grecque dans ses rapports avec la céramique*, Paris 1967 (1.^a ed. 1926); A. LANE, *Greek pottery*, Londres 1973.

⁴⁴ Si la font més abundant pel que fa als testimonis sobre Palamedes són els «miralls etruscs», tanmateix els tràgics no van influir en aquesta part figurativa. En canvi, sabem per referències indirectes que sí que va captivar els pintors, concretament Timantes, la mort per lapidació de Palamedes, sens dubte tema tràgic, perquè aquesta versió de la mort del nostre heroi era pròpia dels tràgics, després d'un judici. Ens trobem més tard amb una altra sèrie de representacions plàstiques on apareixen Palamedes i d'altres herois jugant als daus o a diversos jocs d'atzar, precisament invenció de Palamedes. Curiosament els pintors coneixien molt bé la llegenda tràgica, car a més de representar Palamedes i d'altres herois jugant a un joc inventat en circumstàncies bel·licoses pel mateix Palamedes, associaven sempre en els seus quadres a herois enemics d'Ulisses. Basem aquesta informació en l'article de S. KARUSU «Der Erfinder des Würfels. Das älteste griechische mytische Porträt», *Mitt. des Deutschen Arch. Instit.*, LXXXVIII, Berlín 1973, pp. 55-65.

⁴⁵ Donem per suposada la seva autenticitat, malgrat els dubtes que van plantejar Westphal, Niedzballa i W. Schmid (*Untersuchungen zum gefesselten Prometheus*, 1926).

amb el *Desmotés* d'Èsquil (vv. 454-459) deuen pertànyer d'alguna manera també al *Palamedes*, car el fr. 182 N² té molt a veure amb els versos del *Desmotés*⁴⁶.

En el *Palamedes* esquili tots els personatges de l'acció es mouen amb llibertat i responsabilitat. Tots ells assumeixen, a més, les penes que resulten de les seves accions: Ulisses, fent caure amb intel·ligència el seu enemic, i Agamèmnon ordenant la seva lapidació.

A Èsquil es produeix, al nostre entendre, el pas de la concepció «divina» de les invencions a la concepció heroico-humana, car aquestes són reivindicades tant per Prometeu com per Palamedes, mentre que abans es consideraven només com un do de la divinitat.

Quant al *Palamedes* de Sòfocles, difícil per no dir impossible esdevé la seva reconstrucció si no la concebem formant part de la trilogia formada per aquesta i dues tragèdies més, el Ναύπλιος καταπλέων i el Ναύπλιος πυρκαεύς, com molt bé han proposat Schmid i Stählin⁴⁷.

Pel que fa a l'argument de la peça, sembla que Palamedes, «proditionis reus», anava en aquesta obra desmuntant totes les objeccions que li feia l'acusador i que tanmateix no era entesa la seva defensa, i, així doncs, moria víctima de l'enveja⁴⁸. No

⁴⁶ Aquesta informació ens l'ha fornida H.J. METTE, *Der Verlorene Aischylos*. Berlin 1963, pp. 106-108. D'altra banda, el fr. 181 N² en boca de Nàuplion davant dels cabdills grecs, juntament amb d'altres fonts (APD. Ep. VI,8; sch. ad Or. 432; TZETZ.; sch. Lyc. 386 i 1093), ens assabenta que Nàuplion, el pare de Palamedes, anà al campament aqueu a demanar justícia després de la condemnaió del seu fill. Així doncs, el defensor de Palamedes a Èsquil era Nàuplion, mentre que a Eurípides possiblement era Èax, germà del nostre heroi, pel que es desprèn dels fragments. A més, segons l'autor de l'edició *Aeschyli et Soph. Tragediue et ...* (Firmin Didot, París 1877), «apud Aeschylum certe fuit hominis, qui beneficiorum conscius, vix respondet criminibus, sed magnanima oratione merita solum sua exponit», pp. 262-63. Efectivament, sembla que Palamedes no es defensava de les acusacions d'Ulisses més que fent esment de les seves invencions i beneficis, contràriament al *Palamedes* dels altres autors i al de Gòrgies, com hem vist.

⁴⁷ W. SCHMID i O. STÄHLIN, *Geschichte der Griechischen Literatur*, I, Munic 1940, pp. 443-46. Aquesta trilogia estaria, doncs, composta per dues parts: 1) La mort de Palamedes; 2) La venjança de Nàuplion, en dues parts.

⁴⁸ Aquesta és, almenys, l'opinió de l'autor de l'edició *Aeschyli et Soph.*, F. Didot, París, 1877, pp. 262-63. D'altra banda, també M. SZARMACH, «Les tragédies d'Eschyle et de Sophocle sur Palamède», *Eos*, 62, 1974, pp. 193-204, s'estima més

posseïm, d'altra banda, cap prova que ens permeti demostrar l'existència d'un *agōn* en el bell mig de la tragèdia, malgrat que el tema mateix ens deixi suposar-ho⁴⁹.

No hem de comparar tampoc el *Filoctes* sofocli amb el *Palamedes* d'aquest mateix autor per tal de comprendre un xic més aquest segon, com han proposat alguns autors, car en la primera tragèdia Odisseu és representat perseguint el bé dels grecs, mentre que en el *Palamedes* venja les injúries que ha rebut del nostre heroi inventor.

El fragment 438 N² presenta una sèrie de problemes que fan discutible la seva interpretació. En primer lloc, el fet que Palamedes parli en tercera persona no ens ha de sobtar⁵⁰. Tampoc la utilització del pronom οὐτος en comptes de ὄδῃ, més freqüent. De tot l'ample ventall de possibilitats creiem que només se'l pot entendre de dues maneres:

1. Al·lusió a l'episodi de les Oinotropes, situat a més en l'Epítome d'Apol·lodor (III, 10) durant la segona estada a Àulida de l'exèrcit en ocasió d'una fam. Tzetzes i Dictis també en parlen⁵¹.

2. Potser és un discurs en boca d'Aquil·les, l'íntim amic de Palamedes, en forma d'elogi (El passatge de l'*Od.*, XI, 75, potser es basa en la mort de Palamedes). Finalment, es pot interpretar com una apologia de Nàuplion davant els aqueus.

D'acord amb la caracterització dels herois per part de Sòfocles, Palamedes apareixia en aquesta tragèdia que ara ens ocupa com un personatge d'enorme grandesa, lluitant contra tot i contra tots —contra tot l'exèrcit aqueu— completament sol i fent front als

decantar-se per l'enveja com a motor de la venjança en aquesta peça. Per a un intent de recomposició del tema o argument vegeu també el recent estudi de J.M. LUCAS, *Fragmentos de Sófocles*. Madrid 1983, pp. 244-46.

⁴⁹ J. DUCHEMIN, *op. cit.*, pp. 69-70, ha abonat també la hipòtesi que hi hagués encara un altre *agōn*: «Philostrate (*Her.* X, 7) et Tzetzes, 390, rapportent qu'Ajax ensevelit Palamède malgré la défense d'Agamemnon». Al nostre entendre aquesta consideració és molt arriscada, puix que es basa només en dos testimonis, i en tot cas reflecteixen trets argumentals de les tragèdies d'Eurípides, concretament Filòstrat.

⁵⁰ El fragment diu així (la traducció és nostra): «¿No va apaivagar la fam d'aquells, segons voluntat divina, i va descobrir els passatemp més enginyosos pels que jeuen després del fatic de les ones marines, així com els jocs de peons i daus, plaent remei de l'oci?».

⁵¹ Sobre aquest episodi vegeu F. JOUAN, *op. cit.*, p. 357.

valors de la societat. Aquest enfrontament li reportaria la mort en una caiguda abismal.

D'altra banda, la intriga argumental sembla ser més complexa en el cas del *Palamedes* euripídi, malgrat que hagi estat suggerit que Eurípides va imitar Èsquil⁵². L'originalitat d'Eurípides devia estar més aviat en l'esperit i en la subtilitat dels arguments retòrics de la discussió en l'*agōn*, que no en els fets.

Sense entrar en qüestions argumentals ni en comparacions entre el *Palamedes* d'Eurípides i el dels dos altres grans tràgics —tan ben estudiades, d'altra banda, per I.A. HARTUNG (1844), F.G. WELCKER (1839), R. WAGNER (1891), T.B.L. WEBSTER (1967), F. STOESSL (1966), M. SZARMACH (1973), i darrerament per R. SCODEL (1980)— diguem però que aquesta peça formava part de l'anomenada *Trilogia Troiana*, composta per l'*Alexandre*, el *Palamedes*, i les *Troianes*, a més del drama satíric *Sísif*. Aquesta trilogia —o agrupament heteròclit de temes amb principis tanmateix ideològics comuns a totes elles, com ha demostrat R. Scodel— va ésser representada durant la primavera del 415 aC, i tot i que no responia als esdeveniments de l'expedició a Sicília, car encara no s'havia produït, sí que era una «protesta»⁵³ contra la guerra i un crit enfurismat contra la ciutat que acabava de passar per l'escandalós «Saqueig de l'illa de Melos»⁵⁴.

Doncs bé, de l'estudi dels fragments del *Palamedes* d'Eurípides, i tenint en compte el que personificava Palamedes per als cercles filosòfico-sofístics atenesos de la segona meitat del segle V aC, hom pot deduir que Palamedes va suposar per a Eurípides una mostra evident del seu desencís envers la Il·lustració i la «idea de progrés»⁵⁵, tot coincidint amb una època funesta

⁵² F. JOUAN, *ibid.*, p. 361.

⁵³ Segons expressió encunyada per L. PARMENTIER, «Notice de Troyennes», *Les Belles Lettres. G. Budé*, 1925, p. 6 i ss.

⁵⁴ Vegeu A. RIVIER, *Essai sur le tragique d'Euripide*, Lausana 1944 (París 1975), p. 157: «Euripide veut encore faire servir son art au bien de la cité menacée; mais la menace vient de l'aveuglement des Athéniens».

⁵⁵ Segons opinió d'E.R. DODDS, *Los griegos y lo irracional*, Madrid 1980 (trad. cast.), cap. VI, p. 179. La traducció és nostra: «Eurípides reflecteix no sols la Il·lustració, sinó també la reacció contra la Il·lustració». Doncs bé, Palamedes sembla la personificació d'aquesta tendència il·lustrada enfront d'Ulisses i Agamèmnon, que representen en l'obra la demagògia, la crueltat i la covardia, l'individualisme i l'ambició de poder.

per a Atenes tant en política exterior com en política interna —recordem en aquest sentit el menyspreu tan aferrissat envers els intel·lectuals capdavanters de la ideologia progressista a Atenes. Palesa, doncs, el *Palamedes* d'Eurípides aquesta desil·lusió, però també una certa ironia en el fet que els mateixos «herois culturalitzadors», els «Humanistes» *avant la lettre*, sucumbeixen a mans dels mateixos homes. L'heroi basat en l'*eikos* i en la veritat i la saviesa és enderrocat per la manca de «racionalitat» del món.

D'altra banda, i seguint l'opinió de J. C. Kamerbeek, segons la qual «on y chercherait en vain un point de repère central, une intention unique ou prédominante⁵⁶, creiem que hi ha també una certa ambigüitat i un doble sentit pel que fa a la *Justizmorde* o a la mort innocent de Palamedes⁵⁷. I per exemplificar aquesta ambigüitat res millor que recordar la *Defensa de Palamedes* de Gòrgies, on apareix l'inventor de la «lleï escrita». En el *Palamedes* euripídi s'emfasitza la importància de la invenció de l'escriptura i es diu que una tauleta va acabar amb el seu inventor; i no sols com a conseqüència de la invenció de l'escriptura, sinó també de la llei. La ironia radica, doncs, en el fet que la llei (*Nomos*) pot tornar-se contra el seu millor defensor.

L'ambigüitat i la ironia apareixen també en el Palamedes polític i partidari de la pau. Segons R. Goossens⁵⁸, Palamedes és un filòsof i un polític imaginari com el Teseu de les *Suplicants*. «avec peut-être un peu plus de hardiesse». Tanmateix, la «república del Teseu», governada pel millor ciutadà, és una excepció en el teatre d'Eurípides, car és el contrari de la realitat, i en el 415 aC Eurípides ja no es refiava dels dirigents de la democràcia atenesa. No hem d'oblidar tampoc que Eurípides no va ser conseqüent amb si mateix pel que fa a la seva concepció política, perquè es debatia entre el «nacionalisme polític» i el «cosmopolitisme filosòfic», és a dir, entre les seves aspiracions pacifistes i

⁵⁶ J. C. KAMBERBEK, «Mythe et Réalité dans l'Oeuvre d'Euripide» *Entret. Fond. Hardt*, VI, 1960, p. 5.

⁵⁷ Corroboren aquesta ambigüitat del *Palamedes* d'Eurípides les paraules de C. MIRALLES, Introducció a les *Tragèdies d'Eurípides*, Barcelona 1981, p. 22: «un bon coneixedor de l'obra d'Eurípides ha escrit que, si la poesia és el llenguatge de l'ambigüitat, cal concedir, més que a cap altre poeta, aquest títol a Eurípides (A. RIVIER, *op. cit.*, París 1975). El discurs poètic d'Eurípides, en efecte, s'assembla a un serpent i canvia de pell amb una facilitat que de vegades deixa astorat».

⁵⁸ R. GOOSSENS, *Euripide et Athènes*, III, Brusel·les 1962, p. 515 i ss.

els seus desigs de dominació. Doncs bé, a la llum d'aquestes dades i dels fragments conservats del *Palamedes* ens trobem amb una altra ambigüitat. El polític savi, el filòsof segons la ideologia platònica, que «no fretura les accions injustes» (fr. 910 N²) i que és l'únic capaç de «dominar milers d'homes injustos» (fr. 584 N²), acaba essent rebutjat i sucumbeix.

Per capir l'essència del Palamedes tràgic res millor que la sàtira i la paratragodia dels escriptors «còmics». Palamedes era ja proverbial pel que fa a la seva saviesa en època d'Aristòfanes, i la concepció còmica-popular feia del nostre heroi un «savi malparat».

Finalment, el «Palamedes» de la Segona Sofística, especialment el de Filòstrat, no és, quant a «sofistes», un mestre de cultura literària, sinó fruit de la rehabilitació d'herois que només havien estat al·ludits per Homer; és a dir, Palamedes apareix en l'àmbit dels autors correctors d'Homer⁵⁹.

Certament les versions sobre Palamedes de Filòstrat i d'altres autors, com Dares o Dictis, són «quelcom a part», versions amarares d'imaginació i retòrica sense quasi contingut. En el cas de l'*Heroicós* de Filòstrat es tracta d'un diàleg entre un camperol vinyataire i l'heroi Protesilau, en el qual se'ns diuen moltes coses no esmentades per Homer. Així, per exemple, explica Protesilau al camperol que la versió del mite sobre Palamedes i el desemmascarament d'Ulisses és falsa.

S'ha pensat que l'*Heroicós* reflectia una de les preocupacions religioses de l'època, a saber, l'intent per reviscolar els cultes grecs pagans, per anar contra l'apogeu del cristianisme i de les religions orientals, en boga aleshores⁶⁰. Al marge de la veritat d'aquesta concepció, hem de dir que s'han vist altres motivacions per l'elaboració d'aquesta obra: «la veritat de la guerra de Troia», que no és tal com Homer la descriu⁶¹, el realç o rehabilitació d'herois que només havien estat al·ludits per Homer —per exemple, Protesilau—, o que ell mateix intencionadament havia negligit —com és el cas de Palamedes.

⁵⁹ Sobre Filòstrat vegeu T. MANTERO, *Ricerche...* i B.P. REARDON, *Courants littéraires grecs des IIe et IIIe siècles après J.C.*, Les Belles Lettres, Paris 1971.

⁶⁰ Segons B.P. REARDON, *op. cit.*, p. 187.

⁶¹ Això havia interessat ja a autors com Estesicor o Llucià, aquest últim coetani de Filòstrat i també literat i sofista.

No és, doncs, exacta la denominació «correctors d'Homer», car en el cas concret de Filòstrat es tractava, més que d'una correcció, d'un desenvolupament del que a la *Iliada* havia només estat al·ludit. De fet, i amb això cloem el nostre treball, suposava la correcció o supressió de narracions homèriques, i alhora la inserció de nous episodis, el fet d'introduir Filòstrat en el seu *Heroicós* a herois com Aquil·les i Palamedes.